

Nesh İle İlgili Rivayetlerde Söz Konusu Edilen Ayetler/Sureler Meselesi*

The Issue Of The Verses/Suras Mentioned in The Rumors About The Nesh

Mehmet YOLCU^a

Mikail AKBOĞA^b

^a Prof. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Bitlis, Türkiye, myolcu@beu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-4501-4399.

^b Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Türkiye, mikail_akboga@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-5763-0458

ÖZ

Kur'an-ı Kerim'in Yüce Allah tarafından indirildiğine ve O'nun tarafından muhafaza edildiğine ilişkin beyanlar hem sübutu hem de delaleti açısından katidir ["Hiç şüphesiz, Zikri (Kur'an-ı Kerim'i) Biz indirdik, Biz; ve (elbette kıyamete kadar) Onun (bu kutsal metnin değiştirilmekten ve dejenere edilmekten koruyup aynen) muhafaza edicileri de Biziz." Hicr 9]. Yani Yüce Kur'an onu gönderen Allah tarafından korunmaktadır. Bu konuda ulema arasında herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber Hadis Kaynaklarında, Ulûmu'l-Kur'an ve Tefsirlerde yer alan birçok rivayette bazı surelerin daha önce uzun iken kısaltıldıkları, kimi ayetlerin ise tamamen unutuldukları kaydedilmektedir. Bu tür rivayetlerin benzerleri farklı kaynaklarda geçtiğinde tenkide tabi tutulurken "bizim" diye kabul edilen eserlerde yer alınca makul ve mutedil kıstaslarla süzgeçten geçirilmedikleri müşahede edilmektedir. Bu araştırmada bu tür rivayetlerin, nerede geçtiğinden sarfi nazar edilerek, mutlak manada kritiği yapılmaktadır. Bu rivayetlerin nerelerde yer aldıkları, hangi konularda yoğunlaştıkları, Kur'an'ın korunmuş olduğu gerçeği ile birlikte ele alınarak aralarında ne tür çelişkiler, uyumsuzluklar olduğu nazara verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Nesh, Haber-i Vahit

ABSTRACT

The statements that the Qur'an was sent down by Almighty Allah and that it is preserved by Him are definite both in terms of its proof and indication ["Undoubtedly, We sent the Zikr (the Qur'an) down, We; and (of course until the Day of Judgment), we are its guardians (preserving this holy text from being changed and degenerated)." Hijr 9]. In other words, the Almighty Qur'an is protected by Allah, who sent it. Although there is no disagreement among the scholars on this issue, it is recorded in many narrations in the Hadith Sources, Ulumu'l-Qur'an and Tafsir that some suras were shortened while they were long before, and some verses were completely forgotten. While similar narrations are subject to criticism when they are mentioned in different sources, it is observed that they are not filtered with reasonable and moderate criteria when they appear in works accepted as "ours". In this research, such narrations are criticised in an absolute sense, by ignoring where they take place. These narrations are taken into consideration by dealing together with the fact that the Qur'an has been preserved, where they take place, on which subjects they concentrate, what kind of contradictions and inconsistencies exist between them.

Keywords: al-Tafseer, The Qur'an, Cancellation, al-Haber al-Wahid, .

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

1. GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim tarafından ortaya konulan hükümlerin herhangi bir zamanla sınırlandırılmasının söz konusu olmadığı ve kıyamete kadar geçerli oldukları yine onun tarafından çok yerde beyan edilmiştir.¹ Buna göre Allah katında hak din İslâm'dır (Al-i İmran 19). Bu nedenle İslâm'dan başka din arayan kişinin tüm çabasının boşa gideceği açıkça bildirilmiştir (Ali İmran 85, Maide 3). Allah'ın, nübüvvet vasıtasıyla insanlara ulaştırdığı İslâm'da inanç sistemi (Tevhit, ahiret, adalet), ahlâk ve değerler sistemi (doğruluk, vefa, sabır, affetme) ve ibadet nizamı (namaz, oruç, hac) muhteva açısından büyük ölçüde bir bütünlük oluşturacak biçimde birbirleriyle uyumludur. İnsanlığın tarihi gelişimi dikkate alındığında değişen şartları gereğince ilâhî hükümlerin ameli boyutunda bazı değişikliklerin olması makul karşılanabilir. İnsanlığın tarihî gelişimi dikkate alındığında ilâhî hükümlerin ameli boyutunda insanların içinde bulunduğu şartlar gözetilerek bazı değişikliklere uğramaları hem makul hem de değişen şartların gereği olarak düşünülebilir. Bir dönem emredilmiş bir eylemin şartların değişmesiyle maslahat gereği neshedilmesi veya başka bir hüküm ile değiştirilmesi, olayların ve şartların seyrine göre ertelenmesi veya unutturulması hem doğal hem de makuldür (Bakara 106); bu tür değişiklikler tutarlı bir şekilde yadırganamaz (Okumuş, 2009: 175-176, 180). Zaten İslâm dini dairesi içinde tarih boyunca farklılık sadece ameli hükümlerin bir kısmında gerçekleşmiştir. İslâm âlimleri de sonradan asli hüviyetlerini değiştirmiş Yahudilik ya da Hıristiyanlık adını almış kimi şeriatların İslâm tarafından tamamen nesh edildiğinde görüş birliğine varmışlardır. Bugün elimizde bulunan Kitab-ı Mukaddes'te de bazı yiyecekler, aile hukuku vb. konular hakkında öncekilerden farklı hükümler yer aldığı ve bu hükümlerin zamanla yürürlükten kaldırıldığı da anlaşılmaktadır.²

Nesh konusu ulema arasında derin ihtilafların gün yüzüne çıkmasına yol açan meselelerden biridir. İlk gündeme geldiği asırlarda takyit, tebyin, tahsis hatta istisna bile nesh kapsamında mülahaza edilmiştir. Kahir ekseriyetin bu konuda izlediği yolu, yaklaşım tarzını, tasnif ve argümanlarını ilk olarak Ebu Muslim İsfehani (v.322/934) yeniden ele almıştır. Kendisi zamanında artık oturmuş olan nesh tanımını kıstas kabul ederek Kur'an'da hüküm iptali, emrin hafifletilmesi, yükümlülüklerin kısmen kaldırılması gibi çelişkili, çatışan, birbirine zıt ibare veya hükümlerin yer almadığı kanaatine ulaşmıştır. Ona göre Kur'an'da ancak istisna, tahsis, takyit, tebyin ve tedric gibi kavramlardan söz edilebilir. Yani Kur'an'da tezat, çelişkili ifadeler veya hükümler yer almadığından nesh de söz konusu değildir.

Ulema arasında neshe ilişkin ihtilaf kimi cüzi kimi zaman ise külli niteliktedir. Birincisine misal Dehlevî'nin (v.1176/1762) Bakara 184. ayetinin 185. ayetiyle nesh edildiğine itiraz etmesidir. Ona göre bu ilk ayet fitr sadakası ile ilgilidir bu nedenle orucun ahkâmını düzenleyen 185. ayetle çelişen bir tarafı yoktur. Onun ekseriyet tarafından mensüh olduğunu kabul edilmiş bir ayete, ilgili rivayetleri ve ulemanın görüşlerini bir tarafa iterek muhkem saymaya gayret etmesinin nedeni mensuh âyetleri mümkün mertebe azaltma çabasında oluşu gösterilmektedir (Gördük: 26). Malum olduğu üzere bu ayetin durumu ile ilgili dört görüş vardır. Üçüne göre ayet, mensuh birine göre ise muhkemdir (İbn Ebu Hâtim; 1: 307-308; Gördük: 41). Burada Dehlevî'den çok, diğer ulemanın bakış açısının daha tutarlı olduğu düşünülmektedir.

Bunun zıddını çağrıştıran bir yaklaşım da Tevbe suresinin 5. ayeti hakkında ileri sürülmüştür. Bazı Müfessirler, Tevbe suresinin 5. ayeti ile Kur'an-ı Kerim'den 124 ayetin nesh edildiğini ifade etmişlerdir. Yani sıra pek çok âlim göre bu ayet ile Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki bütün barış anlaşmaları iptal edilmiş ve dolayısıyla Müşrikler ya imana gelecekler ya da öldürüleceklerdir. Bu görüşün hem ayetin siyak ve sibaki açısından hem de Kur'an-ı Kerim'in anlam bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda doğru olmadığı düşünülmektedir. Yani kahir ekseriyetin burada yanıldığı, az sayıdaki birkaç âlim ise bu görüşün vahametini erken dönemlerde fark etmiştir (Kurban: 164, 197-203). Netice olarak birkaç âlim bu görüşte isabet etmişken kahir ekseriyet ise yanlıya düştüğü düşünülmektedir.

İkinci yani külli nitelikteki ihtilaf ise nesh teorisini baştan sona farklı ele alan ve onu bir anlamda altüst eden farklı yaklaşımları sembolize etmektedir. Kahir ekseriyeti temsil ettiği düşünülen ve Cadde-i Kübra'da seyrettiği kabul edilen taraf ile onların anlayış ve yaklaşımlarının tam zıddı bir tutum sergileyenler arasında gözlemlenen külli ihtilaftır. Bunun en göze gelen misali tabiinden Ubeyd b. Umeyr el-Leysi'nin (v.74/693) neshi kabul etmediğine dair nakildir. Bu görüşü Nevbahtî (v.310/922), Ebu Muslim (v.322/934) ile Safedî (v.696/1296) de, kahir ekseriyete rağmen, cesaretle dile getirmiştir. Bunlara göre Kur'an içinde hüküm kaldırılmış yani ilga veya iptal edilmiş herhangi bir ayet yoktur. Kur'an'ın bütün ayetleri muhkemdir ve yürürlüktedir. Hepsinin de hükmü bakidir. Bunlara göre nesh, tahsis, tedric, takyit, tebyin ve istisna gibi manalara hamledilmelidir. Asla hükmün iptali anlamına alınmamalıdır. Bu yaklaşımın Şehristani, Muhammed Abduh, Sör Seyyid Ahmed, Muhammed el-Hudari, Muhammed Tefvik Sıdki, Eslem Cayrapuni, Ahmed Hasan, Ömer Rıza Doğrul, Muhammed Hamidullah, Süleyman Ateş, İsmail Cerrahoğlu, Muhsin Demirci ve M. Said Şimşek gibi tefsirle işigal eden bir kesim tarafından benimsendiği ve desteklendiği de bilinmektedir. Bu durumda İbn Kesîr (v.774/1373), Şevkânî (v.1250/1834) ve İbn Âşûr'un (v.1879-1973) neshin aklen ve naklen vaki olduğunu ve Ebu Muslim el-İsfahânî hariç Müslümanlar arasında bu konuda hiçbir ihtilafın bulunmadığını ileri sürmelerine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği anlaşılmaktadır (Krş. Hasan: 3/105-109; 4/102-107; Büyük: 884, 904; Tay: 65).

Bu kesim göre, Kur'an'da neshin varlığı kabul edilirse, onda çelişkili âyetlerin bulunduğu kabul edilmiş sayılacaktır. Hâlbuki Yüce Allah, Nisâ suresinin 82. ayetinde Kur'an'da çelişki iddiasını reddettiğinden Kur'an'da nâsîh ve mensuh âyetlerin varlığından söz edilemez. Onlar nâsîh ile mensuhu bir çelişki olarak görürken özellikle Cessâs, Mâtürîdî ve Serahsî neshi çelişki

¹ Bu konuda bkz. A'râf 158; Enbiyâ 107; Furkân 1; Sebe' 28; Tekvîr 27.

² Bkz. En'âm 146. Ayrıca bkz. Levililer, 11, 18/9, 20/17; Tesniye, 14/3-8, 24/1-3; 27/22; Tekvîn, 9/2-4, 11; Matta, 5/31-32.

olarak görmezler. Diğer usul âlimlerinin de nesh konusunu işlerken Nisâ 82. ayetini dikkate almamaları, nesh olgusuyla bu âyetin herhangi bir sorun oluşturmadığını düşündükleri şeklinde açıklanabilir (Büyük: 905).

Buna karşılık cumhurun görüşü ilk dönemlerden günümüze kadar neshin var olduğunu, hükümlerde kimi değişiklikler yapıldığını ve bunun beşeri hayat şartları açısından gerekli olduğunu savunan bir yaklaşım da vardır ki, öteden beri güçlü ve sert bir şekilde savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre neshin olmasının başlıca sebepleri şunlardır: Sosyal durumun değişmesi, siyasal durumun değişmesi, iktisadi şartların değişmesi, şer'î yükümlülüklerde kimi hafifletmelere/ağırlaştırmalara gidilmesi, adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla ayırmacılığın kaldırılması ve yerine eşitliğin getirilmesi ve istismarın önlenmesi. İşte nesh bu işaret edilen sebepler sonucu ortaya çıkan doğal bir değişim ve zaruri bir durumdan kaynaklanan kimi uygulamaların kaçınılmaz olarak güncellenmesi anlamına geliyordu (Bingöl: 565, 568-578. Krş. Büyük: 883-884). Öte yandan neshin Kur'an'da vaki olmadığı yaklaşımına delil olarak gösterilen mesnetler güçlü, tutarlı ve yeterli değildir. Bu yaklaşımda kimi ayetlerin anlamlarına yönelik daraltmalara gidildiği de ileri sürülmektedir. "Kur'an'da neshi kabul etmeyenlerin, görüşlerini desteklemek amacıyla ortaya koydukları gerekçeler, karşı tarafın delillerini iptal edecek seviyede değildir. Herhangi bir ayetin hükmünün neshedildiğine dair Hz. Muhammed'ten sahih bir rivayetin gelmemiş olması bu konuda yeterli bir delil sayılmaz (Koçyiğit: 107-108; Altundağ: 440-441).

el-Hâris el-Muhâsibî (v.243/857) eserinde nesh konusunu çeşitli yönleri ile ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ancak onun, Kur'an'da neshin varlığını inkâr edenler meselesine değinmemesi manidardır. Onun, genel anlamda neshi kabul etmeyen herhangi bir düşünceye yer vermemesi, eserin kaleme alındığı hicri üçüncü yüzyılın ilk yarısına kadar neshi inkâr eden herhangi bir fikri akımın olmadığı kanaatini hâsıl etmektedir (Tay: 65) demek hem tespit hem de çıkarım açısından sorunlu gibi gelmektedir. Zira Ubeyd b. Umeyr el-Leysî'nin (v.74/693) neshi kabul etmediği artık bilinmektedir. Muhasibi'nin bunlardan bahsetmemiş olması iletişimin günümüz gibi gelişmediği ve Şamile'nin olmadığı bir zamanda normaldir ve büyük bir eksiklik sayılmaz.

Bir farklı yaklaşım da şöylece özetlenmiştir: "Nesh; İlahi dinin, insanların müdahaleleri neticesinde ilahilik vasfının kaybolup beşeri bir sisteme dönüşmesi halinde ilahi bir müdahale ile yeniden ilahi bir sistem haline getirilmesidir." (Çetiner: 386). Akılda insanların herhangi bir devirde ilerledikleri veya başka bir ifadeyle tekâmül ettikleri varsayımı zaten Allah'ın mülkündeki varlıklar hakkındaki "Allah'ın sünnetinde değişmezlik" kanunu ile çeliştiği de gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla akılda -her devirde insanlar arasında görülen akıldaki farklılık ise başka bir konudur.- ve insanlarda bir tekâmül de hiçbir zaman söz konusu edilmemelidir. İnsan, ilk insan olan Hz. Âdem neyse bugün de odur ve ne aklında, ne de bedeninde herhangi bir tekâmül olmuştur. İnsan, Hz. Âdem zamanında nasıl bir varlıksa bugün de o aynı varlıktır. Tekâmül edip insanüstü başka bir varlık olmadığı gibi tedenni edip insandan daha aşağı bir mahlûk haline de gelmemiştir. Bu, insanlar hakkında cari bir kanun olduğu kadar Allah'ın mülkündeki diğer bütün varlıklar hakkında da geçerli olan yasadır, Allah'ın sünnetidir "*Ve sen, asla Allah'ın sünnetinde hiçbir değişiklik bulamayacaksın.*" (Ahzab, 62; Fatır, 43; Feth, 23).

Yani Kıyamete kadar insanlar insan, maymunlar maymun, sürüngenler de sürüngen olarak kalacak, herhangi birinde bir mahiyet değişikliği söz konusu bile olmayacaktır. Bu yüzden "Allah'ın şeriatlarının, insanların tekâmülüne, özellikle de akli tekâmülüne tabi olarak tekâmül ettiği ve mesela bu meyanda mucizelerin de peygamberlerin ellerinde insanların bu tekâmülüne uygun olarak yaratıldığı gibi bir yaklaşıma itibar edilemez. Eğer Allah'ın şeriatına muhatap olan insanda, onun aklında ve akletmesinde (aklım kullanmasında, akıl yürütmesinde) herhangi bir değişiklik yoksa onlara hitaben gelen, onlar tarafından uygulanmak üzere gönderilen şeriatta neden değişiklik olsun ki? Değişikliğin mantığında ya bir tekâmül, ya da bir tedenni mevzubahistir ki, insanlar hakkında bu ikisi de olmadığına göre onlara hitap eden şeriat da bir tekâmül ya da tedenniden bahsetmek mümkün değildir (Çetiner: 387).

Allah Teâlâ'nın insanlara göndermiş olduğu din İslam'da "izale etmek, kaldırmak, iptal etmek, değiştirmek" anlamlarında neshden bahsetmeye hiç gerek yoktur. Belki "nakletmek" anlamına bir neshten bahsedilebilir ki, Allah'ın şeriatını ihtiva eden kelamın (Allah kelamının) ulûhiyet âleminde beşeriyet âlemine, Allah katından insanlara gönderilmesi, zamanı gelince peygamberlerin dilinden insanlara bildirilmesi, el-Levhul-Mahfuz'dan insanlar katındaki kitaplara aktarılması demek olur. Ya da nesh İslam'da söz konusu olabilir ama İslam'ın "Nasih", zaman içinde ilahi sistemin yerine ikame olunmaya çalışılan beşeri sistemlerin "Mensuh" olması şeklinde bir neshten söz edilebilir. (Çetiner: 391-392). Allah Teâlâ, kendi ruhundan üfürdüğü ve bütün yaratıklardan üstün ve şerefli kıldığı insanlığı sıkıntılılarından kurtarmak üzere katından bir kurtarıcı olarak hak dinini tebliğ edip insanlar arasında yaymak, onlara atalarının hak dinini hatırlatmak, beşerleşmiş sistemlerini yeniden ilam sisteme döndürmek üzere peygamber göndermiş ve başka bir ifadeyle "dinini yenilemiş"tir. İşte bu yenileştirmenin adı nesh'tir. Allah Teâlâ, bozulan, tahrif edilen, hemen hemen bütünüyle beşer hale gelen dini neshetmiş, yerine ondan her bakımdan daha hayırlı olan hak dini koymuştur. (Çetiner: 392-393).

Birçok usul kitabı ve tefsirde Kur'an'ın kimi sure veya ayetlerinin tespit ve muhtevaları ile ilgili rivayetler "nesh" başlığı altında ele alınmıştır. Nesh ise, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delil (hüküm) ile yürürlükten kaldırılması demektir (Demirci, 217-220). Konu şeriat olunca nesh edenin bizzat Şari olması gerektiği açıktır. Tarih boyunca değişmeden devam eden ve mensupları Hz. İbrahim'den beri Allah Teâlâ tarafından "Müslümanlar" olarak tanımlanan İslam Dininde mutlak şari Yüce Allah'tır; O'nun değişmez sözleri ve hükümleri günümüzde Kur'an'da yer almaktadır. Müslüman âlimlere göre ikinci derecede ve birincinin sınırları içinde kalan mevzii bir şarilik de Hz. Muhammed'e (sas) tanınmıştır. Onun sözleri, fiilleri, takrirleri ve verdiği hükümler, hadis/sünnet kitaplarında, ayrıca şiyer-i nebî eserlerinde günümüze kadar dikkat çekecek bir külliyyat olarak gelmiştir. Böyle bir durum tespiti ve sünnet tasviri başka hiçbir peygambere nasip olmamıştır (Krş. Özdeş: 39-40).

Vahiy süreci devam ederken Kur'an'ın uygulamaya yönelik az sayıdaki (mesela 5-6) hükmünde müspet yönde nesh gidilmesi fazlaca yadırganamaz, hatta doğal gelişimin bir gereği sayılabilir. Bu yönde akli izahların yanında Kur'an'da üç farklı ayet delil olarak gösterilmektedir.³ Bunun yanı sıra söz konusu ayetleri önceki şeriatlara hamletmek ve onlarda yer alan kimi uygulamalara son verilmesi şeklinde izahlar yapmak da kökleri kadim gelenekte yer alan bir yaklaşım biçimidir. Nesih ve o manaya işaret eden tüm yazını cemiyeti ıslah ve inşa şartlarıyla bağlantılı biçimde ele alıp buralarda söz konusu hüküm değişikliğini tedrici ile izah etme eğiliminde olan bir kesim de vardır (Çiçek, 2020: 136). Bu konunun detayları makale formatının planlanan sınırlarını aşacağından onları ilgili eserlere havale etmek durumundayız.⁴

Deliller sübut ve katiyet açısından mülhaza edildiğinde Allah'ın hükümlerinin Hz. Muhammed'in kimi uygulamalarını nesh edebileceği düşünülmektedir. Şafii buna itiraz etse de, genel kabul gören görüş budur (eş-Şâfiî, 1358/1940: 137 vd.).

İlk dönem kaynaklarına göre hükmü yürürlükten kaldırılmış uygulamalar pratik olarak üç kısma ayrılmıştır:

1. Hükmü yürürlükten kaldırılıp metni bâki olanlar. Seleften Kur'an'da bu türden hükümler olduğuna dair pek çok rivayet ve görüş nakledilmiştir. Bunların sayısının yüzlerce (mesela 540, 250, 240 ayet) olduğu istikrai açıdan tespit edilebilir. Şu farkla ki, selef genelde tahsis, takyit, müphemî beyan, mücmeli tafsil, tedrici ve hatta istisnayı bile nesh içinde mütalaa etmiştir (Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/28 vdd.). Bunlar paranteze alındığında Suyutî'nin tespitine göre 20/21, Dehlevî'nin tetkikine göre 5, Mustafa Zeyd'in araştırmalarına göre 5-6 kadardır (Suyutî, 1987:3/59-77, 65-68; Dehlevî, 1980: 35-49; Zeyd, 1987: 1/407-408). Yani ihtilafın ve iksarın asıl sebebi kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır (Özdeş, 2001: 41). Kavramlar, terimler ve tanımlar dakik biçimde incelendiğinde durumun o kadar vâhim olmadığı açıklık kazanmaktadır (Krş. Çiçek, 2020: 136, 138). Bunlar Muhammed b. İdris eş-Şafii ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'den itibaren tetkik edilmeye başlanmış ve daha kapsamlı, tutarlı, genel geçer bir tanıma ulaşılmaya çalışılmıştır (Gezgin, 2001: 50-51; 61-62). Bununla beraber Kur'an'da neshi mutlak manada reddeden yaklaşımlar da söz konusudur (Cebrî, 1980: 13; Zurkânî, 1943: 2/72, 80-82, 145-148).

2. Metni yürürlükten kaldırıldığı halde hükmü bâki kalanlar. Bu tür nesihte metin bir şekilde muhafaza edilmiş olsa da Mushaf'ta yer almamıştır. Buna dair birçok sebep zikredilebilir ancak biz burada detaylara girmeden doğrudan konuya birkaç misal vermekle yetineceğiz. Bu kısım nesh için ilgili kaynaklarda şu rivayetlere yer verildiği gözlenmektedir. Mesela "recm âyeti" diye ünlenmiş olan, "Yaşlı (evli) erkek ve kadın zina ettiği zaman onları recmedin..." anlamındaki rivayet bunlardan sadece bir tanesidir (Buhârî, *Hudûd*, 30, 31, İ'tişâm, 16; Müslim, *Hudûd*, 15). Rivayete göre ünlü sahâbi Übey b. Kâ'b, bu metnin daha önceleri Ahzâb sûresi içerisinde yer aldığını ifade etmiştir (Hâkim, 2/415, 4/359; Tay: 66-67).

Bunlar haber-i vâhîde dayanan rivayetlerdir ve bunlarla ayetlerin tespiti makul olur mu şeklinde kuşkuyla yaklaşanlar vardır. Kur'an ayetleri ve bunların neshinin sadece bu rivayetlere dayandırılmasının birçok sakıncası olduğu aşikârdır (Zerkeşî, 2/36). Kimileri de bu çelişki ve kuşkulardan kurtulmak için rivayetin sözünü ettiği metni ayrı, hükmü ise ayrı kategoride değerlendirme yolunu seçmişlerdir (Gazzâlî, 2/96. Krş. Özdeş, 2001: 41).

3. Hem metni hem de hükmü yürürlükten kaldırılanlar. Selef'ten yani ilk üç asrın ulemasından bu konuda nakledilen rivayetlerin 5-10 farklı konuda kimi ayet veya surelerin sonraları bütünüyle yürürlükten kaldırıldığı ve tamamen yok olup gittiği veya tamamen unutulduğu (unutturulduğu) açıkça ifade edilmektedir (Buhârî, *Rikâk*, 10; Müslim, *Zekât*, 116-119; Hâkim, 2/224, 415, 4/359). Mesela Hz. Âişe'den (ra) gelen rivayete göre sütkardeşliğine ve bunun evlenmeye mani olmasına ilişkin on kere emme (emzirme) hakkındaki âyet daha sonra gelen beş emzirme hükmü ile yürürlükten kaldırılmıştır (Müslim *Radâ'*, 24; İbn Mâce, *Nikâh*, 35; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 10; Tirmizî, *Radâ'*, 3; Nesâî, *Nikâh*, 51). Kur'an'da böyle bir açıklamanın yer almadığı malumdur. Orada (Kur'an'da) ne ilkinde ne de sonradan geldiği söylenen hükmü ifade eden metne ilişkin en ufak bir işarete rastlanmaz.⁵ Harîs Muhâsibî'nin nesh ile ilgili açıklamaları ilginçtir. O, *Fehmu'l-Kur'an*'da ahkâma ilişkin neshi 15 bölüm şeklinde taksim etmiş, Tay da ilgili makalesinde bunları birçok misalle tablolar halinde bir araya getirerek bu taksimi daha faydalı hale getirmiştir (Muhâsibî: 364-367; Tay: 64-65, 66-78).

Nesh konusu ihtilafli bir mesele olduğundan onunla alakalı çok sayıda kitap ve makale ve araştırma yazıları yazılmıştır. Yine de nesh, her zaman ilgi gören bir konu olmuştur (Okumuş, 2009: 175-181). Selef (ilk üç asır uleması) ile Halef arasında nesh konusunda derin bir kavram kargaşası olduğu netleşmiş durumdadır. Takyit, tebyin, tahsis hatta kimi yerlerde istisna bile nesh kapsamında mülhaza edilmiştir. İleriki dönemlerde meseleler, kavramlar ve hudut netleşmiştir. Zamanla derin ihtilaflar da makul bir düzeye çekilmiştir. Bu süreçte dünya kadar araştırma ve incelemeye yapılmıştır (Krş. Özdeş, 2001: 41-45; Gezgin, 2001: 51-52). Lakin burada metni mensuh olan âyetler konusu bu kadar (pek) ilgi görememiştir. Bunun sebebinin neshin kabulü ve reddi ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Son dönemlerde neshi mutlak manada kabul etmeyenlerden, daha tali bir mesele olan metni nesh uğramış ayetlerle ilgili bir çalışma yapmaları beklenemeyebilir. Fakat neshi kabul edip savunan taraftan da konu ile ilgili derli toplu bir çalışma ortaya konmamıştır. Bazı kitaplarda alt başlık olarak konuya değinilmiş, bazen de müstakim bir makale olarak konuya çok dar ve sınırlı bir şekilde değinilmiş fakat elle tutulur, kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.⁶

³ Bu ayetler nüzül sırasına göre şunlardır: Nahl 101; Ra'd 39; Bakara 106.

⁴ Nesih konusu İ'câzu'l-Kur'an gibi onlarca hatta yüzlerce varan kitap, makale ve tezin yapıldığı bir alandır. Bu konuda derli toplu seçkin bir yazın için bkz. Abdulhamit Birışık, TDV İA, "Nesh" 4/5: *Literatür*, İstanbul 2006, 32/584-586.

⁵ Hem hüküm hem de tilavet olarak nesh edilmiş ayetlere nikâhı haram kılaacak emzirme adedini bildiren ayetler misal verilmiştir. Önceleri ayet 10 emzirme ile nikâhın haram kılındığını belirtirken, bunun hükmünü 5 emzirme ile belirleyen ayet ile nesh edilmiş sonra da her ikisi de hem tilavet hem de hüküm olarak nesh edilmiştir. Okumuş, 2009: 177-178.

⁶ Yapmış olduğumuz araştırmanın, kendi alanında kapsamlı bir çalışmanın mukaddimesi sayılabileceğini düşünüyoruz. Bkz. Mikail Akboğa, Kur'an'da Yer Almadığı İddia Edilen Ayetler Meselesi, (Malatya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetlere delalet eden rivayetler, tefsir kitaplarında kısmen yer almaktadır. Bu rivayetlerin asıl mercii hadis kitaplarıdır. İncelememizde tefsir kitapları paranteze alınmaksızın bu rivayetlerin hadis kitaplarında geçtikleri yerler tespit edilmiştir. Ardından bu rivayetlerin haber-i vâhit olma özellikleri irdelenmiştir. Neticede onların bilgi ve amel (teorik ve pratik) değeri tetkik edilmiştir. Son olarak da söz konusu rivayetlerin kabul edilebilirliği tartışmaya açılmıştır.

Şimdi bu konuları asıl mesnetleri ve delilleriyle irdelemeye geçilebilir.

2. BAZI RİVAYETLER VE İLK KAYNAKLARI

2.1. “Recm Ayeti” ile Alakalı Rivayetler

Birçok hadis kitabında farklı tariklerle (Muslim, Hudûd, 4; Tirmizî, Hudûd, 7; Ebû Dâvûd, Hudûd, 23) zikredilen recm hadisesi ile ilgili rivayetin, ilk dönem kaynaklarından Buhârî’de (v. 256/870) İbn Abbas’tan Ömer b. el-Hattâb’ın şunları söylediği rivayet edilmiştir, “Allah (cc) Muhammed’i (sas) hak ile gönderdi ve ona kitabı vahyetti. Ona vahyedilen şeylerden biri de recm âyetidir. Biz bu âyeti okuduk, anladık, iyice belledik. Bundan dolayı Hz. Peygamber zina edenleri recm etti. Ondan sonra biz de recm ettik. Korkarım ki, uzun bir zaman geçtikten sonra, birileri kalkıp da “Biz Allah’ın kitabında recm âyetini görmüyoruz” diyecek ve böylece Allah’ın vahyettiği bir farızı yapılmaması gereken bir görevi ihmal ederek dalalet düşecektir. Hâlbuki zina eden evli her erkek ve kadının recmedilmesi hususu Allah’ın kitabında sabittir.⁷ Recm, şahitlerle veya gebelikle yahut da suçlu itiraf etmekle sabit olursa uygulanır” (Buhârî, Hudûd, 31).

2.2. On Defa Emzirmenin Beşe İndirilmesi Rivayeti

Muslim’de (v.261/875) geçtiği şekliyle bu hadisin tercümesi şöyledir: “Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Kur’ân’da indirilenler içerisinde nikâhı haram kıldığı bilinen 10 kere süt emme âyeti vardı. Sonra bu 10 kere emme, bilinen 5 kere emme ile neshedildi. Bu, Kur’ân’dan bir âyet olarak okunuyorken Resûlullah (sas) vefat etti” (Muslim, Rada’, 24; Muvatta, Rada’, 1289; Ebû Dâvûd, Nikâh, 10; Nesâî, Nikâh, 51. Okumuş, 2009: 177-178).

2.3. “Bizim Durumumuzu Kavmimize Haber Verin”

Bi’r-i Maüne civarında şehit edilen sahabilerin, şehit edildikleri esnada bu hadisenin Peygamberimize âyet olarak vahyedildiğini ifade eden rivayet de ilk dönem kaynaklarda yer alan diğer bir rivayettir:

“...Allah Resûlu (sas) Suleym Oğulları’ndan bazı kabilelere ve Benî Amir’e yetmiş kişiyi gönderdi. Bi’r-i Maüne civarına vardıklarında dayım arkadaşlarına dedi ki: “Resûlullah (sas) hakkında kendilerine tebliğ için bana emân verilerse tebliğ ederim, eğer emân vermezlerse sizler bana yakın bir yerde bulunmuş olursunuz” dedi ve ilerledi. Suleym Oğulları önce dayıma eman verdiler. O da Peygamber (sas) hakkında onlarla konuşurken onlar aniden aralarından bir adama işaret ettiler. O da dayıma mızrak sapladı ve mızrağı göğsünden çıkardı. O esnada dayım “Allahu Ekber Ka’be’nin sahibine yemin ederim ki, ben kazandım” diye bağırdı. Sonra Suleym Oğulları dayımın geri kalan arkadaşlarına döndüler ve dağa kaçan topal bir kişi hariç hepsini öldürdüler. Râvî Hemâm: “Bunun beraberinde diğer bir adamı da söylediğini sanıyorum” demiştir. O anda Hz. Cebrail (as) bu faciayı Peygamber’e “Seriyye’deki bütün sahabiler Rabblerine kavuştular. Allah onlardan râzı oldu onları da râzı etti” diye haber verdi. O zamanlar biz Cibril’in bu haberini Kur’ân’dan “Bizi kavmimize haber veriniz ki biz Rabbimize kavuştuk. O bizden râzı oldu bizi de râzı etti” diye âyet olarak okuduk. Bir süre sonra bu âyet neshedildi. Bu facia üzerine Peygamber (sas) Allah’a ve Resûlu’ne isyan eden Ri’l, Zekvân, Benî Lihyân ve Benî Usayye kabilelerine 40 sabah beddua etti” (Buhârî, Cihâd, 9; Muslim, Mesâcid, 297).

2.4. Âdemoğlunun İki Vâdi Dolusu Mah Olsa Üçüncüsünü İster Rivayeti

“...Âdemoğlunun iki vâdi dolusu altını olsa üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder” (Buhârî, Rikâk, 10; Yolcu, 19; Okumuş, 178).

Buhârî’nin lafzıyla buraya aldığımız hadisin, Muslim’de (v.261/875), Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den gelen rivayetinde şu ziyade vardır: “Bizler bir süre okuduk. O süreyi şiddet ve uzunlukta Tevbe Süresi’ne benzetirdik. Sonra o süre bana unutturuldu. Ancak ben, o süreden şunları ezberimde tutabildim: “Âdemoğlunun iki vâdi dolu altını olsa, mutlaka bir üçüncüsünü isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur” (Muslim, Zekât, 119).

2.5. Ahzâb Süresi Bakara Süresi Uzunluğunda İdi Rivayeti

Metnini Ahmed b. Hanbel’den (v.241/855) aldığımız ve diğer kaynaklarda da geçen hadisin manası şöyledir: “...Asım b. Behdele o da Zirr’den naklederek dedi ki: “Ubeyy b. Ka’b bana Ahzâb Süresini kaç âyet olarak okudun veya saydın? Dedi. Dedim ki yetmiş üç âyet olarak. Ubeyy dedi ki: Kesinlikle hayır, ben Ahzâb’ın Bakara’yla denk olduğunu gördüm. Vallahi biz Ahzâb Süresinde “evli kadın ve erkek zina ettiklerinde Allah’tan bir ceza olarak onları recm edin, Allah azizdir hâkimdir” âyetini okuduk” (Yolcu, 18; Musned, 5/132; Hâkim, 4/360; Nesâî, 6/408; Beyhakî, 8/367).

2.6. Keçinin veya Koyunun Yediği Sahifeler Rivayeti

⁷ Derveze, metni mensuh, hükümü baki âyetler şeklinde tasnif edilen nesh kısmını kabul etmez. Ona göre bunun anlaşılabilir bir tarafı yoktur. O bunu bir kanunu yasa olmaktan çıkarıp onun yürürlüğünü devam ettirmeye benzetmiştir. Bunun kanunsuz suç ve ceza ihdas etmeye yol açacağını bunun ise ilahi hikmete aykırı olacağını savunmaktadır. İçinde insanın can emniyetine ve dokunulmazlığına halel getirecek bir hüküm barındıran bir âyetin metin olarak mensuh ama hüküm olarak baki olduğunu savunan anlayışa hayret ettiğini açıkça ifade etmektedir. Krş. Okumuş, 179.

İbn Mâce'de geçtiği şekliyle aldığımız hadisin manası şöyledir: "...Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Recm ve bebeği on defa emzirme âyeti inmişti. Bunlar bir sahifede yazılı olup sedirin altında idi. Allah Resûlu (sas) vefat edip, bizde onun ölümü ile meşgul iken bir keçi içeri girip âyetlerin yazılı olduğu sahifeyi yedi" (İbn Mâce, Nikâh, 36).

2.7. Babalarınızdan Yüz Çevirmeyin Rivayeti

Hadis Buhârî'de geçen şekliyle şöyledir: "Sonra bizler Allah'ın Kitabında okuduğumuz şeyler içinde "babalarınızdan yüz çevirmeyiniz çünkü sizin onlardan yüz çevirmeniz küfürdür veya sizin babalarınızdan yüz çevirmeniz, muhakkak ki sizin için bir küfürdür." âyeti de vardı" (Buhârî, Hudûd, 31).

2.8. Müsebbihât'a Benzetilen Sûre Rivayeti

İlk dönem temel kaynaklardan biri olan Muslim'de yer alan diğer bir rivayet ise şöyledir; "Bana Suveyd b. Said rivayet etti. Dedi ki: Bize Ali b. Müshir Davud'tan o da Ebu Harb b. Ebi'l-Esved'ten, o da babasından rivayet etti. Ebu'l-Esved şöyle demiş: Ebu Musa el-Eş'ari Basralıların kurra olanlarına haber gönderip yanına çağırdı. Bunun üzerine onlardan üç yüz kişi onun yanına geldiler. Ebu Musa onlara: Sizler Basralıların hayırlıları ve kurra olanlarıdır. Kur'an'ı tilâvet edin. Sakın Kur'an okumadan uzun vakit geçirmeyin. Sonra sizden öncekilerin kalplerinin katılaştığı gibi sizin de kalpleriniz katılaşıyor. Bizler bir sûre okurduk, O sûreyi şiddet ve uzunlukta Tevbe Sûresine benzetirdik, Sonra o sûre bana unutturuldu. Ancak ben, o sûreden şunları ezberimde tutabildim: "Âdemoğlunun iki vâdi dolu altını olsa, mutlaka bir üçüncüsünü daha isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur." Bir sûre daha okurduk, onu Müsebbihât sûrelerinden birine benzetirdik. Bana o da unutturuldu. Ancak o sûreden şu âyet ezberimde kaldı: "Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz, Sonra bunlar boyunlarınıza bir şahadet olarak yazılır da, kıyamet gününde onlardan mesul olursunuz" (Yolcu, 17; Muslim, Zekât, 39).

2.9. "İkinci Namazına Dikkat Edin" Rivayeti

"Berra b. Âzib, Şakik b. Ukbe'den rivayet ederek şunları kaydetmiştir: "Namazları ve ikinci namazını muhafaza edin" âyeti indi. Biz de onu Allah Resulü (sas) zamanında Allah'ın dilediği kadar okuduk sonra Allah: "Namazları ve orta namazı muhafaza edin" âyetiyle öncekini neshetti. Şakik'in yanında oturan, kendisine Zahir denilen bir adam Şakik'e: "O zaman bu ikinci namazdır" dedi. Şakik: "Ben sana âyetin nasıl indiğini ve Allah'ın nasıl o âyeti neshettiğini haber verdim. Allah (cc) en iyisini bilendir" cevabını verdi (Muslim, Mesâcid, 36; Musned, 4/301; Nesâî, Salât, 14).

2.10. "O Sûre Dün Neshedildi" Rivayeti

"İbn Şihâb şöyle der: Ebu Ümâme b. Süheyl b. Huneyf, Said b. Müseyyib'in meclisindeki bir olayı, bana şöyle haber verdi ve dedi ki: "Ezberinde bir sûre olan birisi, gece okumak için kalkar ama bir türlü hatırlayıp okuyamaz. Sonra başka bir adam da kalkar onu okumak ister ama hatırlayamaz. Sonra başka biri kalkar o da aynı şekilde hatırlayamaz. Böylece sabah olur olmaz hemen Resûlullah'a (sas) gelirler. Onlardan biri: "Ya Resûlallah! Gece falan sûreyi okumak için kalktım ama bir türlü hatırlayamadım" dedi. Sonra diğeri: "Ya Resûlallah! Ben de sadece bunun için geldim" dedi. Sonra diğeri: "Ben de bunun için geldim ya Resûlallah" dedi. Resûlullah (sas) onlara şu açıklamayı yaptı: "o sûre dün neshedildi." (Yolcu, 16).

Ukayl ise bu hadiseye şu ifadeyi de eklemiştir: "İbn Müseyyib oturuyordu ve bu olayı yadırgamıyordu" (Sellâm 14-15; Muhâsibî, 1971: 256, 406; Tahâvî, 1994: 5/271-272; Cevzî, 2003: 1/158).

2.11. "İlk Defa Cihât Ettiğiniz Gibi Cihât Edin" Rivayeti

"Ömer b. el-Hattab (ra), Abdurrahman b. Avf'a dedi ki: "İlk defa cihât ettiğiniz gibi cihât edin âyetinin bize indirildiğini görmedik mi? Şu an onu bulamıyoruz." Abdurrahman: "Kur'an'dan çıkarılanlar gibi bu da çıkarıldı" dedi" (Sellâm 325; Muhâsibî, 1971: 403; Cevzî, 2003: 1/164)

Hâris el-Muhâsibî (v.243/857) bu konuda şöyle demiştir: "Cihât Allah'ın kitabında sabittir. Burada zikredilen lafızla, bu âyetin resmi yani metni kaldırılmıştır" (Muhâsibî, 1971: 403).

2.12. "Diğer Günler Peş Peşe Tutun" Rivayeti

Abdullah b. Ömer (ra): "Orucunu yediğin gibi diğer günlerde onu tut" dedi. Sonra İbn Ömer, Urve'den naklederek dedi ki: Hz. Âişe (ra): "Diğer günlerde tutmadıklarınızı peş peşe tutun" âyeti indi sonra "peş peşe" lafzı nesh olundu" dedi (es-San'anî, 1970: 4/241-242; Dârekutnî, 3/170; Beyhakî, 4/430-431)

2.13. "Sizden Biriniz 'Kur'an'ın Tamamını Ezberledim' Demesin" Rivayeti

"İbn Ömer (ra) dedi ki: Sizden biriniz Kur'an'ın tamamını ezberledim demesin, tamamının ne olduğunu nereden bilecek, çünkü Kur'an'ın çoğu kaldırılmıştır. Ancak Kur'an'ın kalan kısmını ezberledik, desin" (Sellâm, 325)

2.14. "Abdullah, Kur'an'dan Neshedileni de Öğrendi" Rivayeti

"İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre o şöyle demiştir: İlk olarak hangi kıraate itibar ediyorsunuz? diye sordu. Dediler ki: Abdullah'ın kıraatine. Dedi ki: Evet o son arz edilen kıraattir. Çünkü Kur'an her senede bir defa Resûlullah'a (sas) arz edilirdi. Ama vefat edeceği sene ona iki defa arz edildi, Abdullah da buna şahit oldu ve Kur'an'dan nesh olanı da değiştireni de öğrendi" (İbn Ebu Şeybe, 2004: 10/278; Ahmed: Musned, 1/363; Nesâî, 7/248, 353).

2.15. "O Azap Sûresi'dir" Rivayeti

“Huzyefe (ra) şöyle demiştir: “Berâe (Tevbe) sûresinden okuduklarınız ancak onun dörtte biridir. O Azap Sûresi iken, siz onu Tevbe Sûresi diye adlandırıyorsunuz” (Hâkim, 2/361; Taberânî, 2/85-86; İbn Ebu Şeybe, 2004: 10/242)

2.16. “Bana Kur’ân’a Yazılmayan İki Âyet Okuyun” Rivayeti

“Ebu Sufyân el-Kelâ’î şöyle der: Mesleme b. Muhalled el-Ensârî yanlarında Ebu’l-Kenûd Sa’d b. Malik olduğu halde şöyle dedi: “Bana Mushaf’ta yazılmayan iki âyeti okuyabilir misiniz?” diye sordu, oradakiler okuyamadılar. Sonra Mesleme şu âyeti okudu: “Allah yolunda canları ve mallarıyla cihât edip hicret eden müminleri, kurtulacak olan sizlersiniz diye müjdeleyin. Hicret eden bu müminleri barındıran, onlara yardım eden ve Allah’ın gazap ettiği topluluğa karşı müminlerle birlikte savaşanlara, yaptıklarına karşılık olarak onlara göz aydınlığı olup gizlenen şeyi, kimse bilemez” (Sellâm, 301).⁸

2.17. Hal’ (خلع) ve Hafd (حذف) Sûreleri Rivayeti

“Said b. Abdurrahman b. el-Ebzî babasından rivayet ederek şöyle der: “Ömer b. Hattab’ın (ra) arkasında sabah namazını kılarak kiraatten sonra, rükûdan önce şunları okuduğunu işittim: “Allahım! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senin için namaz kılıp secde ederiz; yalnız sana yönelir ve yardım isteriz. Rahmetini umar azabından korkarız. Senin azabına ancak kâfirler uğrar. Allahım! Yalnız senden yardım ve bağışlanma dileriz. Seni hayırla över ve sana nankörlük etmeyiz. Sana iman eder ve boyun eğerez. Seni inkâr edenlere itaat etmeyiz” (Beyhakî, 2/299; İbn Ebu Şeybe, 2004: 3/268; Okumuş, 178.).

Burada verdiğimiz bu rivayetler görüldüğü gibi ilk kaynaklarda yer almaktadır. Daha çaplı araştırma yapanlar bu rivayetlerin burada verdiklerimizden ibaret olmadığını müşahede edeceklerdir (Krş. Gezgin, 2001: 55-57). Bu çalışmada bizim kaydettiklerimiz, metni nesh edilen ayetlerin varlığına delalet etmesi açısından yeterlidir. Bu rivayetlere ve birçok güvenilir ravi tarafından rivayet edilen ve pek çok mevsuk kaynaktan yer alan rivayete göre, Kur’ân’ın bazı surelerinin içerik ve genişliği bugün Mushaf’ta yer aldığı şekildedir. Bunun yanı sıra bilinen ve amel edilen birçok ayet de ya unutulmuş ya da yok olup gitmiştir. Bu tür rivayetler, muhteva açısından Kur’ân’ın ilahi muhafaza altında olduğu ve bizzat Allah tarafından korunduğu sabitesi ve Müslümanların genel görüşü ile bağdaşacak gibi değildir. Burada izaha muhtaç bir konunun olduğu izahattan varestedir. Özellikle hadis ulemasının ve tefsir bilginlerinin bu konuya eğilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla makul, mutedil ve tutarlı bir izah yapmaları beklenmektedir (Krş. Gezgin, 2001: 55-60).

Şimdi bu rivayetlerin hangi konularda ve alanlarda yoğunlaştığına bir göz atalım. Bu da problemin niceliği ve niteliği hakkında bize bir fikir verecektir.

3. RİVAYETLERİN YOĞUNLAŞTIĞI ALAN

Metni yürürlükten kaldırıldığı söylenen ayetlere işaret eden bu ve benzeri rivayetler, âlimler tarafından farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Mesela ‘Ulumu’l-Kur’ân kitaplarında bu rivayetler, Kur’ân-ı Kerimi de kapsayacak şekilde şöyle sınıflandırmıştır:

1-) Hükümü mensûh metni bâkî âyetler: Mesela: Kocasını ölen kadının bir yıl iddet beklemesini öneren Bakara 231. ayetinin hükümü nesh edildiği halde metni baki kalmıştır (es-Suyûtî, 2/58; Zerkeşî, 2/35).

2-) Metni mensûh hükümü bâkî âyetler: Mesela: Zina eden yaşlı kişilerin Recm edilmesi gerektiğini bildiren âyet gibi.

3-) Hem hükümü hem metni mensûh âyetler: Mesela: Süt akrabalığı oluşması için on defa emmenin (emzirmenin) gerekli olduğunu bildiren ayetin, daha sonra bu konuda gelen beş emzirme ile nesh edilmesi gibi. Rivayete göre Resulullah (sas) vefat ederken bunlar hala Kur’ân’dan okunan ayetlerdi” (Yolcu, 15; Ebû Dâvud, Nikâh, 10; Suyûtî, 2/58-65; Kattân, 252; Zerkeşî, 2/35).

Bu sınıflandırmaya göre metni Kur’ân’dan kaldırıldığı söylenen rivayetler Kur’ân ayeti olarak değerlendirilmiştir.

Bu tür rivayetlerin yoğunlaştığı alan bakımından değerlendirilmesi hususunda makul olan taksim, fıkıh ve fıkıh usulü âlimlerinin taksimidir. Onlar bu rivayetleri hükme konu olan ve hükme konu olmayan rivayetler şeklinde bir taksime tabi tutmuşlardır.

Hükme konu olan rivayetlerden tespit edilebilenler iki tanedir. Bunlardan birisi recm ayeti olduğu söylenen rivayettir. Diğeri ise on defa emzirmenin beş defa emzirme ile nesh edildiği söylenen rivayettir.

Hükme konu olmayan rivayetler ise önceki bölümde zikredilip bu iki rivayetin dışında kalan “bizi kavmimize haber veriniz...”, “Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa...”, “ Ahzâb suresi, Bakara suresi uzunluğunda idi...” gibi hüküm içermeyip, bazı konularda bilgi veren ve ahlaki birtakım ilkelere değinen rivayetlerdir.

Rivayetlerin yoğunlaştığı alanın tespiti onların nicelik ve nitelikleriyle farklılık arz etmektedir. Her ilim dalı onları farklı biçimde ele alıp değişik biçimde ve farklı konularda değerlendirebilir. Bu da onların her disiplin tarafından farklı kategorilere konması anlamına gelecektir. Bir de tam bir ölçü verebilmek için tüm rivayetleri detaylarıyla ele almak gerekecektir. Bunun da

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Osman Kaya, Kur’ân’ın Metinleşmesi Bağlamında Nesih Problemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2014), 19/31: 136-183.

bizim araştırmamızın sınırları içinde ele alınması mümkün değildir. Dolayısıyla onu daha kapsamlı ve derin araştırmalara bırakmak durumundayız.

Şimdi de bu tür rivayetlerin ilmi değeri ve kabul edilebilmesinin şartları konusuna geçebiliriz. Bu başlık altında bu rivayetlerin inanç sistemi, ahlaki normlar ve ahkâm açısından neyi ifade ettiği, Onların tutarlılık ve bağlayıcılık durumlarının neler olduğu, gibi sorulara cevap verilecektir.

4. RİVAYETLERİN KABUL EDİLEBİLİRLİK DURUMU

Birinci bölümde zikredilen rivayetlerin kabul durumu iki başlık altında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Birinci başlık altında, zikredilen rivayetlerin tümünün haber-i vâhit olma yönü dikkate alınarak haber-i vâhid'in mahiyeti, ikinci bölümde ise, İslam Âlimlerinden bir kısmının bu rivayetlere yaklaşım biçimleri değerlendirilecektir.

4.1. Haber-i Vâhid, Bilgi Değeri ve Amel Edilebilirliği Sorunsalı

Usûl âlimleri genel olarak haberi ikiye ayırmışlardır. Birincisi, mütevâtir haberdir ki bunun üzerinde nerdeyse herhangi bir ihtilafın olmadığı ve mütevâtir haberin hem bilgi değerinin olduğu hem de amel edilebilirliği hakkında ittifak olduğu söylenebilir. Ama aynı şeyin haber-i vâhit rivayetler için söylenip söylenemeyeceğine karar verilebilmesi için haber-i vâhidin incelenmesi gerekmektedir.

4.1.1. Haber-i Vâhit

Sözlükte: “haber” ve “vâhit” kelimelerinden oluşan haber-i vâhit, tek kişinin verdiği haber anlamına gelir (Yığın, 2013: 279). Istilahta ise birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Gazzâlî (v.505/1111) haber-i vâhidi, “Tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Doğruluğu bilindiği için peygamber sözü haber-i vâhit değildir” (Gazzâlî, 2017: 316).Şeklinde ifade eder.

İbn Hazm (v.456/1064) haber-i vâhidi, “Bir ravinin başka bir raviden naklettiği haberdir” (İbn Hazm, 1983: 1/108) şeklinde tanımlar.

Pezdevî (v.493/1100) haber-i vâhidi, “Meşhur ve mütevâtir olmamak şartıyla, bir, iki veya daha fazla kişinin rivayet ettiği haberdir” (Bezdevî, 152) şeklinde ifade eder.

En kapsamlı tarif olarak Hanefilere nispet edilen şu tanım zikredilebilir: “Haber-i vâhit mütevâtir ve meşhurun altında olup, birkaç kişi tarafından nakledilen, şeklen ve mânen şüphe barındıran, bir ihtimalle Resûlullah’a nispet edilen haberdir” (Bezdevî, 152)

4.1.2. Haber-i Vâhidin Kısımları

Haber-i vâhit âlimler tarafından farklı şekillerde taksim edilmiştir. Bu taksimde genel kabul gören taksim bilgi değeri esasına dayanarak yapılan ikili taksimdir (Yığın, 2013: 281-282).

Birincisi: ilim ifade etmesi, haber verenin doğruluğunu gösteren, delillere dayalı olan haberdir. Mesela kendisinin dışında harici bir delil olan mucize ile doğruluğu desteklenen Peygamberin verdiği haber, ilim ifade eder.

İkincisi: ilim ifade etmesi, haberi verenin doğruluğunu gösteren delillere dayalı olmayan haber-i vâhit'tir. Bu da bir delilin bulunup bulunmamasına göre ilim ifade eden ve ilim ifade etmeyen şeklinde ikiye ayrılır: birincisi, haberi aktaran kişilerde adalet ve sayı şartı veya bu ikisinden bir şart yerine gelirse ilim ifade eder. İkincisi, bu şartlar bulunmuyorsa bu haber ilim ifade etmez (Kubat, 2004: 263; Yığın, 2013: 281-282).

Haber-i vâhidin, haberi verenin doğruluğu konusunda delilin bulunup ilmi gerektiren kısmını âlimler altı kısma ayırmışlardır (Gazzâlî, 2017: 308-309; Yığın, 2013: 281-282).

“Birincisi, haberi verenin doğruluğunu Allah’ın onayladığı haberdir. Kur’ân’ın bazı sahabilerin söylediklerini onaylaması bu kabildendir.”

“İkincisi, Peygamberlerin göstermiş olduğu mucize ile desteklenen haberdir. Peygamberlerin doğruluklarına mucize delildir.”

“Üçüncüsü, mucize gösteren Peygamberlerin doğru olduğunu bildirenlerin haberidir. Bunların yalanı, Peygamberin yalancılığına göstereceğinden, mümkün değildir. İcma-ı ümmetin bağlayıcılığı buna dayanmaktadır. Bundan dolayı bir konuda icma oluştuğunda buna uymak zorunludur.”

“Dördüncüsü, bir şeyin Peygamber’in huzurunda anlatılıp onun bilgisine sunulması ve Peygamber’in bunu reddetmemesi şeklinde ortaya çıkan haberdir. Çünkü Peygamber yalanı onaylamaz.”

“Beşincisi, birinin, kalabalık bir grup önünde bir olayı anlatıp onların bilgisine sunması ve bu grubun bunu reddetmemesi ile ortaya çıkan haberdir. Çünkü bir topluluğa sunulan bilginin yanlış olması durumunda kimsenin itiraz etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür haber de ilim ifade eder.”

“Altıncısı, ümmetin bir konu üzerinde icma ederek kabul ettiği haberdur. Bu haberin üzerinde icmanın oluşması haberin doğruluğunu gösterip ilim ifade eder” (Yığın, 2013: 281-282)

“Zikredilen altı maddedeki haber-i vâhitler, delil bulunduğundan dolayı istidlale dayalı olarak kesin bilgi ifade edip ameli gerektirmektedir. Zikredilen haberlerin ilim ifade etmesi harici bir delile dayanmasından dolayıdır. Ayrıca bu haberler kendisine şahitlik edenler için ilim ifade eder. Sonraki nesiller için ilim ifade etmesi isnadındaki güce bağlı olarak değişebilir. Ama çoğunlukla ilim ifade etmeye devam etmiştir. Çünkü Âlimler bu altı şekilde gerçekleşen haberin bilgi ifade ettiği hakkında neredeyse ihtilaf etmemişlerdir” (Gazzâlî, 2017: 308-309)

İlk kısımda işlemiş olduğumuz rivayetler, yukarıda yapılan ikili taksimin ikinci kısmına yani haberi verenin doğruluğunu gösterip delillere dayalı olmayan, bir delilin bulunup bulunmamasına göre ilim ifade eden veya etmeyen kısma girmektedirler. Sonraki başlıkta bu kısım izah edilmeye çalışılacaktır.

4.1.3. Haber-i Vâhidin Bilgi ve Amel Değeri

Yukarıdaki ikili taksimatın birinci bölümünün altında, altı grup haber-i vâhidin bilgiyi gerektirdiği konusunda genel bir ittifakın olduğu ifade edildi. Bunların dışında kalan yani ikili taksimin ikinci bölümünün konusu haber-i vâhidin bilgi değeri ve ameli konusudur.

Bu konu hakkında temelde üç görüş olup üzerinde çok geniş tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar zengin bir malzemenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oldukça geniş olan ve üzerinde çok şeyler söylenen bu üç görüşün ikisine kısaca temas edilecek, çalışmanın konusuna ışık tutan diğer görüş ise detaylıca incelenecektir.

4.1.3.1. Haber-i Vâhidin İلمي ve Ameli Gerektirmemesi

Bu görüşte olanlar azınlığı teşkil edip kendi aralarında da fikir birliğine varamamış en zayıf görüşü temsil ederler. Bunların bir kısmı haber-i vâhit ile ameli aklen imkânsız görürler. Çoğunluğu ise aklen ameli mümkün görürler. Bunların görüşlerini, itirazlarını ve kendilerine verilen cevaplarla, görüşlerinin nasıl çürütüldüğü konumuzla direkt ilgili olmadığından ilgili kaynağa havale edilmiştir (Kubat, 2004: 266; Yığın, 2013: 301).¹⁰

4.1.3.2. Haber-i Vâhid'in Sadece Ameli Gerektirmesi

Bu ve sonraki başlıkta zikredilecek olan üçüncü görüşü âlimlerin cumhuru temsil etmekle beraber bu başlık altındaki görüşü savunanlar daha fazladır. Bu görüştekiler, üçüncü görüştekilerle, haber-i vâhit ile amel noktasında ittifak halinde olup ilim veya bilgi ifade etmesi noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre, “Haber-i vâhit ilmi gerektirmeyip zan ifade eder” (Apaydın, 2017: 55). İلمي gerektirmesi aklen muhaldir. Aklen düşünüldüğünde bu haberin yalan veya doğru olduğu kesin olarak tespit edilemez. Yine bu görüş sahipleri, haber-i vâhit ilim ifade etseydi, mütevâtir haberle Kur'an'ın neshi caiz olduğu gibi haber-i vâhit ile de caiz olurdu. Bir şahidin şahitliği ile hüküm verilir. Mütevâtir haberde olduğu gibi ravinin âdil ya da fâsık olması durumu etkilemezdi diyerek, haber-i vâhidin yapısına ve haber-i vâhit'teki vehim ve yalan ihtimaline dikkat çekerler. Haber-i vâhidin bilgi değerine bakış açıları genel itibarıyla böyle olmasından dolayı, haber-i vâhit ile amel etmeyi de aklen değil sem'an yani nakle dayandığından caiz görürler (Kubat, 2004: 267; Yığın, 2013: 293-294).

4.1.3.3. Haber-i Vâhidin Hem İلمي Hem Ameli Gerektirmesi

Hadisçilerin çoğunluğu ve Ahmed b. Hanbel'in de içinde olduğu bu görüş sahipleri, ehlinin sıhhatine hükmettiği haber-i vâhidin zarurî olarak yakîni (kesin) bilgi sağladığı kanaatindedir (Yığın, 2013: 286-291) Genel olarak görüşleri ise aşağıdaki gibidir.

Sıhhat şartlarını taşıyan haber-i vâhit, mütevâtir haberde olduğu gibi istidlale gerek kalmadan nefsimizde ilmi ortaya çıkarır. Bazıları, eğer haber-i vâhit kesin bilgi olsaydı, insanlar bu konu hakkında ihtilaf etmezdi şeklinde itiraz etmişler, onlar da bu itiraza şöyle cevap vermişlerdir: Bu ilim Allah'ın ikramıdır. Bazılarının ihtilaf etmesi haber-i vâhidin zarurî bilgi ifade etmesine engel değildir, çünkü mütevâtir haber zarurî bilgi ifade ettiği halde onda da ihtilafa düşülebilmektedir. Ayrıca haber-i vâhit için herhangi bir delil veya karine bulunduğu zaman mütevâtir haber seviyesine çıkabilmektedir (Kubat, 2004: 264-265; Yığın, 2013: 286-291).

Haber-i vâhidin istidlali olarak kesin bilgi sağladığını savunanlar görüşlerini destekleyecek birçok delile yer vermişlerdir. Mesela: “Mü'minlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgiye sahip olmak ve seferden dönenleri uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar” (9/Tevbe 122). Âyetinde geçen “nefer” kelimesinden yola çıkarak, âyet gereği bir kişi de olsa dinde ilim sahibi olması ve sefere gidenlerin dönüşünde onlara dinlerini hatırlatma görevini üstlenmesine dair ilahi emir, haber-i vâhidin ilim ve ameli gerektirdiğini, Aynı şekilde bu ayet ve fâsıkın haberinin araştırılmasını emreden Hucrât Sûresi altıncı âyeti birlikte değerlendirerek, fâsık olanın değil âdil bir şahsın verdiği haberin ilim ve ameli gerektirdiğini savunurlar (Gazzâlî, 2017: 317-318; Yığın, 2013: 286-291).

⁹ İmam Gazzâlî bu kısmı üç temel bölüme ayırır; birincisi, tasdiki gerekli olan haber, ikincisi, tezkibi gerekli olan haber. Üçüncüsü, ne tasdik nede tekzip edilebilen haberdur. Buraya aldığımız kısmı birinci bölüm olup imam Gazzâlî bu bölümü yedi kısma ayırmıştır. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 308-309; ayrıca bkz. Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

¹⁰ Hadis rivayeti noktasında, hadisin hem metni hem ravi zincirine son derece dikkat edilmesi gerekir. Konuya dair bkz. Hacı Çiçek, “Şevkani'nin Hayatı ve el-Fevaid Adlı Eserin Metodolojik Özellikleri”. *e-Şarkiyat İلمي Araştırmalar Dergisi*, (2013), 5/9: 104-126.

Birçok ayette zan ile amel eleştirilmektedir. Haber-i vâhit ile amel konusunda ise icma' vardır. Zannı eleştiren âyetlerden dolayı zan ile amel edilmeyeceğine göre, haber-i vâhit ile amelin vacip olması haber-i vâhidin ilim gerektirdiğini gösterir. Haber-i vâhid'in istidlal yönünden ilim gerektirmesi Hz. Peygamber'in (sas) beyan görevinden dolayı her sözünün vahiy olduğunu gösterir. Allah "Zikri biz indirdik ve muhakkak onu biz koruyacağız" (15/Hicr 9) âyetinin kapsamına Hz. Peygamber'in sözleri de girer. Bu durumda Hz. Peygamber'in sözlerinin de korunması gerekir. Dolayısıyla yalan ve vehimler haber-i vâhit arasında uzun süre barınamayacağından, Hz. Peygamber'den sika raviler vasıtasıyla gelen haber-i vâhit bilgi gerektirir. Hz. Peygamber'in kıyamete kadar sürecek beyan ve tebliğ vazifesi dikkate alındığında ilmin sadece mütevâtir habere has kılınması, Hz. Peygamber'den gelen dinin büyük bir kısmının iptalini gerektirir. Oysa Allah'ın dini koruma altındadır ve bu durumda haber-i vâhidin ilim ifade etmesi gerektiği kabul edilmelidir (İbn Hazm, 1983: 1/108-113)

Haber-i vâhidin kesin bilgi gerektirdiğine dair uygulamalardan da birçok misal vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Hz. Peygamber (sas) Hz. Muâz ve Hz. Ali'yi Yemen'e, Ebu Ubeyde'yi Necran'a, Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak Mekke'ye göndermiştir. Bu görevlendirmelerde tevatürün bulunması veya kendileriyle götürdükleri haberlerin geçersiz olduğu düşünülemez. Dolayısıyla bu uygulamalar da haber-i vâhidin kesin bilgi gerektirdiğini gösterir (İbn Hazm, 1983: 1/108-113). Hz. Peygamber Muâz'ı (ra) Yemen'e gönderirken "Allah'ın, mallarından dolayı kendilerine zekâtı farz kıldığını onlara bildir (أَعْلَمُهُمْ)" (Buhârî, Zekât, 1) diyerek bir kişinin rivayetini ilim olarak nitelemesine dikkat edilmelidir. Sahabe ve tabiün uygulamaları da bunları desteklemektedir. Çünkü Onlar âyetleri öğrenmede çok kişinin rivayet etmesini beklemeden amel etmişlerdir (İbn Hazm, 1983: 1/101-103).

Ayrıca bir köyde yaşayan kıraat âliminin, muhaddisin veya müftünün verdiği bilgiler, köylüler için bağlayıcıdır. Elçilerin getirdiklerini alıp aktaranların söylediklerine riâyetin gerekli olması, bir Müslümanın halkı kâfir olan bir beldeye gidip İslâm'ı tebliğ etmesi, bir halifenin bir elçiyi başka bir ülkeye gönderip elçinin İslâm'ı anlatması karşısında muhatapların kabul etme sorumluluğunu yüklenmesi, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini gösterir. Öte yandan uygulamada haber-i vâhidin bilgi gerektirdiğini kabul etmemek, namaz, zekât, hac gibi dinden olduğu kesin olan şeyleri kabul etmemeye götürebilir. Çünkü bu temel ibadetlerin detayları haber-i vâhide dayanır. Dolayısıyla haber-i vâhit kesin bilgi gerektirir (Yığın, 2013: 286-291)

Haber-i vâhit ile ilgili zikredilenlerden sonra, yukarıda da değinildiği üzere haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği altı maddenin dışında kalan haber-i vâhidin de kabul edilmesi gerekecektir. Haber-i vâhidin hem bilgi hem de ameli gerektirdiği kabul edilebilir. Çünkü ibadetlerin çoğunluğu ve muamelatla ilgili birçok hüküm haber-i vâhit ile sabit olmuştur. Kur'an'dan bir kısım âyetlerin kaldırıldığıyla ilgili rivayetleri, iki ve üçüncü görüşü mezcederek değerlendirmek daha doğru olacaktır. Şöyleki: Söz konusu Kur'an olduğu ve haber-i vâhit ile kur'an, bilgi derecesi bakımından eşit olmadığı için, Kur'an'dan bazı âyetlerin kaldırıldığı ile ilgili rivayetler kesin bilgi ifade etmezler ve haber-i vâhit ile Kur'an'dan âyetlerin kaldırılması mümkün değildir. Fakat bu rivayetlerle amel noktasında haber-i vâhid'in kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmekte herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bu rivayetlerle amel etmeye herhangi bir engel bulunmamaktadır.

4.2. Bazı Âlimlerin Görüşleri

Kâdî İyâd'ın (v.544/1149) bu rivayetlerle ilgili görüşü şöyledir: Bu rivayetlerin Kur'an'dan olması muhaldir ve mevcut Kur'an'dan olmadığı da sabit olmuştur. Bunu (Kur'an'dan sayarak) okumak ve Mushaf'a yazmak ise caiz değildir. Çünkü Kur'an haber-i vâhit ile sabit olmaz, bu rivayetler de haber-i vâhit olduğundan bunlarla amel edilmez" (Kâdî İyâd, 1998: 4/136) On defa emzirme rivayetinde iki durum var: Birincisi, bu metnin Kur'an'dan olduğu, bu hadisle sabittir. İkincisi, emzirme sayısında da kendisiyle amel edildiğidir. Çünkü Kur'an'dan olduğu reddedilirse bu hadisle amel edenlerin (İmam Şafii'nin beş emmeyle fetvası gibi) ameli delilsiz olur, ayrıca bununla amel etmeye herhangi bir engel de yoktur. Çünkü haber-i vâhid kendisiyle amel edilebilenlerdendir ve bu hadis de onlardandır" denilirse, biz de cevaben şöyle deriz: "her ne kadar bazıları bununla amel etmeye meyletmişler ve bazıları bunu delil olarak görmüşlerse de usul âlimleri tarafından bu reddedilmiştir. Çünkü haber-i vâhide, bilgiye zarar verici bir şüphe yöneltirse, tevakkuf edilir (durulur, amel edilmez). Bu konu kesin olarak tevatür ile gelmesi gerekirken âhât haber olarak gelmiştir. Diğer ameli konularda haber-i vâhide güvenildiği gibi bu konuda güvenilemez. Her ne kadar Kur'an'dan olup sonradan neshedildiği zannedilmişse de tevatür ehli bunu uygun görmemişlerdir." Şöyle de cevap verilebilir: "Hz. Âişe'nin (ra) "Allah Resûlu vefat etti ve o Kur'an'dan okunuyordu" yani neshedilmiş olan Kur'an'dan sözü, kendisiyle amel edilmeyen haber-i vâhide hamledilir. Eğer Hz. Âişe sabit olan Kur'an'ı kastetmiş olsaydı, sahabeler arasında şöhret bulan Kur'an'ın diğer kısmı gibi bu da şöhret bulurdu" (Kâdî İyâd, 1998: 4/136)

Kastallâni'nin (v.923/1517) görüşü ise şöyledir; "Usûlcular bunları Kur'an'a benzetme konusunda tereddüt etmişlerdir. Âyet olarak zikredilen bu rivayetlerde Kur'an'ın icaz güzelliği ve parlaklığı bulunmuyor. Bunlar bu nazm ile indirilmemiştir, bilakis Kur'an'ın nazmı gibi mu'ciz bir nazım ile indirilmesi gerekirdi" demişlerdir. "Eğer, "Bu haberi bir âyettir dolayısıyla neshe konu olmaması gerekir" denirse, deriz ki: "Bu âyette neshedilen şey haber verdiği olay değildir, hükme konu olan şeydir. Yani bunlar namazda okunabilir mi, dokunanın abdestli olması gerekir mi, cünüp kimse okuyabilir mi, iki kapak arasına yazılmalı mıdır, öğrenilmesi Kur'an'ın kendisi gibi farz-ı kifâye midir, bütün lafzı neshedilen âyetlerin hükmü de kaldırılmış mıdır, gibi konulardır. Âyetler her ne kadar korunmuş olsa da neshedilmiştir. Eğer neshedilen âyet hüküm barındırıyorsa kendisiyle amel edilmesi de caizdir" (Kastallâni, 1905: 5/43).

Kastallâni usûlcuların görüşlerini kabul etmeyip bu rivayetin metni neshedilen âyet olduğunu ve ayrıca hüküm de barındırdığını iddia etmiştir. Bu zorlama bir yorum olup doğru olan görüş, Kastallâni'nin görüşü değil, onun hatalı kabul ettiği usul âlimlerinin görüşüdür. Çünkü bu rivayet haber-i vâhit'tir. Kur'an ise haber-i vâhit ile sabit olmaz.

“İmam Nevevî (v.676/1277) de şöyle demiştir: “Bazı dostlarımız ikinci namazına dikkat edin rivayetinde geçen “vav” harfinin muğâyerete delalet etmesinden dolayı orta namazın ikinci namazı olmadığını söylemişlerdir. Bazı şaz kıraatlerde ikinci olarak okunmuşsa da şaz kıraatlerle delil getirilmez. Şaz kıraatler haber-i vâhit’tir, bunu rivayet eden ise Kur’ân’dan olarak nakletmiştir, hâlbuki haber-i vâhit ile mütevâtir olan Kur’ân delillendirilemez, bu haber mütevâtir olmayınca haber-i vâhit olarak da kalmaz. Görünen o ki, bu rivayet Peygamberimizin bir tefsiridir, fakat Hz. Âişe (ra) onu âyetten, metni neshedilen bir cüz zannetmiştir” (Vellevî, 1999: 6/273-274)

5. SONUÇ

Nesih ile ilgili rivayetlerde söz konusu edilen metni mensuh âyetlere delalet eden rivayetlerin bilgisi ve kabul edilebilirliği dikkatle incelendiğinde, kimi zaman büyütülebilecek bir açmaz ile karşı karşıya olduğumuz ve bunların “metni mensuh âyetler” diye isimlendirilmesinin Kur’ân hakkında kuşkuyla kapı açacağı düşünülebilir. Ama onları makul ve tutarlı bir biçimde tevیل etmek de mümkündür. Yani bu tür metinlerin ille de Kur’ân’dan sayılması gerekmez. Çünkü müsellemler ve makul delillerle ispat edilmiştir ki, Kur’ân metni bize tevatürle gelmiştir. Burada kıraat farklılıkları ve İbn Mes’ud, Hz. Ali ve Übey b. Ka’b’in kendilerine mahsus Mushaf’larının oluşu Kur’ân’ın bu özelliğine gölge düşüremez. Bir sahâbi yıllardır okuduğu Mushaf’ın kenarına kendisine mahsus kimi notlar, açıklamalar, atıflar yapmış olabilir ve bu onun kendi özel çalışmasıdır. Ne onun ne de onun adına birilerinin farklı Mushaf’ıddiası olabilir. Bu konuda başta Ehl-i Sünnet Fırkaları (Selefiler, Maturidiler, Eş’ariler) ve Mezhepleri (Hanefiler, Malikiler, Şâfiiler, Hanbeliler, Zeydiler), Muhaddisleri, Mutasavvıfları, Mutezililer, Zahiriler, Hariciler, Mutedil Şiiler (İsna Aşeriye) muhkem bir ittifak ve umumi bir icma içinde yer almıştır. Kimse en sahih kabul edilmiş bir rivayeti öne sürerek bu mutlak birliği sarsamaz. Hele mütevâtir derecesine ulaşmamış ve hakkında şurada burada pek çok tenkit bulunan bir haber-i vâhitle Müslümanların kahir ekseriyeti tarafından kabul edilmiş ve sağlam akli, nakli delillerle muhkemleştirilmiş bir sabiteyi gözden düşürmeye çalışmak veya buna teşne olacak laflar, görüşler ileri sürmek akıl karı değildir. Kur’ân, mahfuz Kur’ân’dır ve onun hiçbir ibaresi, herhangi bir ifadesi en mümtaz bir rivayetle bile mukayese kabul etmez. Bir rivayet kendi standartları içinde çok makbul ve makul kabul edilebilir ve sika raviler tarafından muttasıl biçimde nakledilmiş olabilir. Onun Müslümanlar nezdinde bir itibarının olması başkadır Kur’ân ile karşılaştırılması çok başkadır. Bu konuda (metni mensuh âyetler) orta yerde duran rivayetler, haber-i vâhit şeklinde bize kadar gelmiştir. Haber-i vâhidin en üst düzeyde olanları bile zanni bilgiler ifade ederler. Hâlbuki mütevâtir haberler kesin bilgi niteliği taşırlar. Kur’ân metninin tamamı kesinlik ifade eden tevatür ile sabit olmuştur. Dolayısıyla haber-i vâhitlere dayanarak Kur’ân’dan bazı âyetlerin hazfedildiğine karar vermek hiçbir şekilde doğru olmayacaktır.

Kur’ân’dan bazı âyetlerin çıkarılmış olduğunu söylemek Müslümanlar açısından inançla ilgili bir meseledir. Haber-i vâhit rivayetlerini kabul etmemek ise, inançla alakalı bir problem teşkil etmez çünkü haber-i vâhidin itikat alanında belirleyici bir özelliği yoktur. İtikat (inanç) meseleleri haber-i vâhitlerle tespit edilemez. Zira zan ifade ederler. Bundan dolayı konuyla ilgili şüphelerini gideremeyenlerin sadece bu rivayetleri veya neshi tamamen kabul etmediklerini söylemeleri anlaşılabilir. Bu söylem Kur’ân’ın mahfuz olduğundan gelen bir hassasiyete de hamledilebilir. Fakat Kur’ân’ın değiştirilmiş olabileceği iddiası ve söylemi Müslümanlar açısından problemlilikli olup inançla ilgili sıkıntılar doğuracaktır. Onun için bu rivayetlerle ilgili her söz ve görüşe değil, mutedil ve doğru olan söz ve görüşlere itibar etmek gerekmektedir.

Mutedil ve doğru bulunan görüş, konu hakkında gelen rivayetlere sorgulayıcı bir bakışla bakılması gerektiğini ifade eden görüştür. Genel kabule göre inanç konuları haber-i vâhit ile sabit olmaz. Kur’ân, imanın önemli esasından biri olan kitaplara iman ilkesine dâhildir. Yani bu konu inanç sistemi içinde yer almaktadır. Onun içindir ki, Kur’ân hakkında sübutu ve delati kati olmayan rivayetlerle konuşmak ve onlara dayalı görüşler ileri sürmek hiçbir şekilde kabul edilemez.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (1416/1995). el-Musned. thk. Şu’ayb Arnavut. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle.
- Akboğa, Mikail. (2019). *Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Ayetler Meselesi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altundağ, Mustafa. “Kur’an’da Neshi Kabul Etmeyenlerin Gerekçelerine Tahlili Bir Yaklaşım”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları – III*. (2002). ss. 421-442.
- Apaydın, Hacı Yunus. (2017). *İslam Hukuk Usûlü*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. (1424/2003). *Sünenü’l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye,
- Bingöl, Abdulkerim. “Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler”. (2016). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. Cilt:8 Sayı:2 (16) (ss.565-583).
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. (1423/2002). *el-Câmiu’s-Sahîhu’l-Musnedu’l-Muhtasarı min Hadîsi Rasûlillâhi (sas) ve Sünnetihi ve Eyyâmihî*. Beyrût: Daru İbni Kesîr.
- el-Bustî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. (1414/1993). *Sahih*. thk. Şu’ayb Arnavut. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle.
- Büyük, Enes. “Klasik Dönemde Kur’ân’da Neshi Reddeden Bir Müfessir: Safedî’nin Nesh Teorisine Yaklaşımı”. *Eskiye 42* (Eylül 2020), ss. 881-907.

- Çetiner, Bedreddin. “Kur'an'da Nesh Konusuna Değişik Bir Yaklaşım”. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları – III.* (2002). ss. 385-394.
- Çiçek, Hacı. (2013). “Şevkani'nin Hayatı ve el-Fevaid Adlı Eserin Metodolojik Özellikleri”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 5/9: 104-126.
- Çiçek, Halil, (1996) *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl. (1434/2013). *Kitâbu Musnedi'l-Câmi'*. thk. Nebîl b. Hâşim b. Abdullah el-Ğamrî. Beyrût: Dâru'l-Beşâru'l-İslâmiyye.
- Demirci ve diğer., (2010). *Tefsir Tarihi ve Usulü*, İstanbul: AÜY.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. (2017). *Mustasfâ*, trc. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayıncılık.
- Gezgin, Ali Galip. (2001). “Kur'an'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 14/1. ss. 49-67.
- Gördük, Yunus Emre. “Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu”. (2019/). *İltd* 51 (Haziran/June). ss. 26-47.
- Hasan, Ahmed. “Nesh Teorisi”. *İslami Araştırmalar*. Sayı: 3. Ocak: 1987. Ankara. ss.105-109.
- Hasan, Ahmed. “Nesh Teorisi”. *İslami Araştırmalar*. Sayı: 4. Nisan: 1987. Ankara. ss.102-107.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. (T.y.) *en-Nâsıh ve'l-Mensûh*. thk. Muhammed b. Salih el-Mudeyfir Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. (t.y.). *Fedâilu'l-Kur'an*. thk. Mervan 'Atıyye, Muhsin Hardebe, Vefâ Takiyuddîn. Dimeşk: Daru İbni Kesîr.
- İbn Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. (1423/2003). *Nevâsihu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî. Medîne: Câmîiatu'l-İslamiyye.
- İbn Ebu Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî (v.327/938). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. (1998). Thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 9 cilt. Suudi Arabis'tan: Mektebetu Nizâr.
- Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm. Thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 9 cilt. Suudi Arabis'tan: Mektebetu Nizâr, 1998.
- İbn Ebu Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. (81425/2004). *Musannef*. thk. Muhammed b. Abdullah el-Cum'a, Muhammed b. İbrâhim el-Haydânî. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. (1403/1983). *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Dâru'l-Âfâki'l-Cedide.
- Kâdî 'İyâd, Ebû'l Fazl İyaz b. Musa b. İyaz. (1419/1998). *İkmalu'l-Mu'lim bi Fevaidi Muslim*. thk. Yahya İsmail. Mısır: Dâru'l-Vefa li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri Ve't-Tevzi'.
- el-Kastallânî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed Hatîp. (1323/1905). *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi Buhârî ve bi Hâmişi Sahîhi Muslim bi Şerhi Nevevî*. Hâşiye, Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. Mısır: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye,
- el-Kattân, M. H. (1437/2016). *Mebâhis fi 'Ulûmil'l-Kur'an*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâleti Naşirûn.
- Kaya, Osman. (2014). Kur'an'ın Metinleşmesi Bağlamında Nesh Problemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31: 136-183.
- el-Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. (T.y.) *Suneni İbn Mace*. Riyad: Mektebetu'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Koçyiğit, Talât. “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (1963). Ankara. ss.93-108.
- Kubat, Mehmet. (2004). “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs'in Rolü”, “*Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri*” *Sempozyumu*. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 13-15 Eylül.
- Kurban, Nur Ahmet. “Tevbe Suresi Beşinci Ayetininin Neshettiği İddia Edilen Ayetlerin Değerlendirilmesi”. (2009). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 20. ss. 163-203.
- Mâlik, İbn Enes. (v.1405/1984) *el-Muvattâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Muhâsibî, el-Hâris. (1391/1971). *Kitâbu Fehmi'l-Kur'an ve me'ânih*. Thk. Hüseyin Kuvvetli. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.
- Muslim, Ebû'l-Hasan Muslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî. en-Nişâburî. (1436/2010). *Sahîhu Muslim*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî 'Alafe. Riyad: Darû'l-Hadâreti li'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. (T.y.) *Sunen en-Nesâî*. Riyad: Beytu'l-Efkâr ed-Duveliyeh.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. (T.y.). *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Şu'ayb Arnavut, Hasan Abdulmun'im Şiblî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle,

- en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. (T.y.) *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. B.y.y: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye.
- en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. (1422/2002). *Mustedrek*. thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,
- Okumuş, Mesut. (2009), *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*. Araştırma Yayınları.
- Özdeş, Talip. (2001). "Vahiy-Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14/1. ss. 39-48.
- el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed. (T.y.) *Usûlu'l-Pezdevî*. B.y.y: Mîr Muhammed Kutubhâne.
- es-San'anî, Ebû Bekir Abdurrezâk b. Hemmâm. (1390/1970). *Musannef*. thk. Habîb Rahman el-A'zamî. Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as el-Ezdi. (1437/2017). *Suneni Ebî Dâvud*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn.
- es-Suyûtî, C. (1987). *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân b. Muhammed. (1415/1995). *Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik b. 'İvadullah, Abdulmuhsîn b. İbrâhim el-Huseynî. Kâhire: Dâru'l-Harameyn.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. (1415/1994). *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. thk. Şu'ayb Arnavut. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle.
- Tay, Hekim. "Kur'an İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhâsibî Örneği". (2019). *İltem 51* (Haziran). ss. 49-82
- et-Tirmizî, Muhammed b. 'İsa b. Sevre. (T.y.). *Sunen'i Tirmizî. Ta'lik*, Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif,
- el-Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Esyobî. (1419/1999). *Şerhu Suneni'n-Nesâî*. B.y.y: Daru Âli Burûm li'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Yığın, Adem. (2013). *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*. Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. (1404/1984). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhim. Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs.
- ed-Dehlevî. (1980). *el-Fevzu'l-Kebir fî Usûli't-Tefsîr*. trc. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul.
- Zeyd, Mustafa. (1408/1987). *en-Nesh fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm Dirâse Teşri'iyye Târihiyye Nakdiyye*. Daru'l-Vefâ. Mansûre.
- el-Cebrî, Abdulmuteâl Muhammed. (1980). *Lâ Nesha fî'l-Ḳur'ân li-mâzâ*. Kahire.
- ez-Zurkânî, M. Abdulazîm (1943). *Menâhilu'l-İrfân*. Kahire.